

ta literacy [A mind map as a tool of visualizing educational information by students in institutions of general secondary education in Ukrainian language and literature lessons]. Nova Pedagogichna Dumka, 4(104), 60–63. Retrieved from <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/255/237>

12. Pozdniakova, T. Ye. (2018). Vizualizatsiia ta strukturuvannia informatsii za dopomohoiu mentalnykh kart na urokakh biolohii [Visualization and structuring of information using mind maps in biology classes]. Rivne: ROIPPO. Retrieved from <https://umo.edu.ua/images/content/depozitar/posibnyky/navchalyni/4>

13. Sokol, I. M. (2011). Veb 2.0, Saity, blohy, fotoservisy, karty znan [Web 2.0. Sites, blogs, photo services, knowledge maps]. Kyiv: Shkilnyi svit.

14. Shakhina, I., & Medvediev, R. (2015). Vykorystannia mentalnykh kart u navchalnomu protsesi [Using mind maps in the educational process]. Naukovi zapysky. Seriia: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity, 8(3), 73–78. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. Retrieved from <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/NZ-PMFMTQ/article/view/19>

Olga Oleksandrivna Kulyk, music teacher, senior teacher of the Krasnopil Lyceum No. 1 of the Krasnopil Settlement Council of the Sumy Region, Ukraine, olgakulik98@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8181-3921>

Mind maps as an effective tool for structuring and visualizing educational material in art lessons

The article addresses the issue of using mind maps in the educational process of institutions of general secondary education.

It discusses the possibilities and advantages of using mind maps as didactic material. Due to their multifunctionality, mind maps promote the development of analytical and creative, imaginative and associative, systemic and constructive thinking, memory enhancement, student activation, and increased motivation for learning. They also facilitate interaction among students in group work.

The effectiveness of this method in activating students' cognitive activity in art lessons is analyzed, taking into account the specificity of art lessons. The purpose of creating mind maps—visualizing, structuring, and classifying ideas—facilitates this. The types of mind maps that contribute to this are noted: standard, high-speed, master maps, and mega—maps, each with its own tasks.

The algorithm for creating and designing mind maps is described, and applications and cloud services (including MindMeister, Mindomo, and SpiderScribe) are helpful for art teachers during their creation.

The article provides examples of using mind map technology at different stages of the art lessons in the 7th grade when studying topics such as "Media", and "Radio – a dynamic type of media".

It is concluded that using this method is appropriate during: processing a new idea or ideas; mastering large volumes of information; searching for new solutions to tasks; investigating a problem or its part and identifying problematic issues; summarizing, and systematizing material. This allows using mind maps at all lesson stages: activation of basic knowledge, revision, explanation of new material, consolidation, control and systematization, generalization of knowledge, homework, and independent work. Therefore, using mind maps in art lessons can become a valuable pedagogical tool for teachers to promote a deep understanding and application of artistic concepts in the educational process.

Keywords: mind map, knowledge map, thought map, visualizing, structuring, classifying, mind mapping, art lessons, 7th-grade students, teaching art.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2023 р.

DOI [https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-1\(111\)-35-39](https://doi.org/10.32405/2308-8885-2024-1(111)-35-39)

УДК 371.333 : 372.87

Ірина Леонідівна Сіданіч,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Київ, Україна, 2363395@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2992-3808>

ОПАНУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДУХОВНОГО ЖИТТЯ УЧНЯМИ 5–6 КЛАСІВ: НАВЧАЛЬНО- МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті презентовано навчально-методичне забезпечення для реалізації модельної навчальної програми «Духовність і мораль в житті людини і суспільства. 5–6 класи» (автори Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Грищук Д. Г., Губеня І. І., Лахман Н. М.), що має на меті опанування учнями 5–6 класів Нової української школи духовної культури і моралі, сприяє формуванню духовних і моральних цінностей, які утворюють стрижень духовності і культури в суспільстві. Розкрито зміст навчання учнів у 5–6 класах, що спрямовує школярів пізнавати культуру духовного життя й робити його частиною своєї життєдіяльності.

Ключові слова: модельна навчальна програма «Духовність і мораль в житті людини і суспільства. 5–6 класи», навчально-методичне забезпечення, організація навчання з етики і моралі, культура духовного життя, учні 5–6 класів.

Героїчна боротьба проти російської агресії, захист українським народом ціною неймовірних зусиль і власних життів принципів демократії, свободи та справедливості перетворили Україну з периферійної держави на один із провідних суб'єктів світової політики. Ця самовіддана боротьба по-новому віддзеркалила особливості та суперечності глобальних процесів та водночас посилила прийняття світовим співтовариством цивілізаційних цінностей. Війна з Росією врешті чітко визначила геополітичну орієнтацію України, яка тривалий час перебувала на роздоріжжі – між євроатлантичним і євразійським (точніше, про-російським) шляхами розвитку. Наразі

російський проєкт в Україні назавжди поховано, а країна впевнено прямує до Євросоюзу і НАТО.

Війна також потужно вплинула на процеси, які відбуваються в самому суспільстві, і передусім це стосується процесу увиразнення і консолідації української політичної нації. Хоча цей хід не припинявся впродовж усього періоду Незалежності і навіть подекуди розвивався по висхідній, він значно прискорився та досяг свого апогею саме під час російсько-української війни.

Ніколи за весь 30-річний період розвитку в українському суспільстві не було такої єдності з питань, які традиційно були дискусійними: мова, історич-

на пам'ять, церква та проєвропейська орієнтація. У суспільстві практично досягнуто консенсусу щодо радикальної відмови від комуністичної та імперської російської спадщини. Особливу роль у цих процесах відіграє моральне й духовне виховання здобувачів освіти, що реалізується в процесі опанування учнями змісту курсів морального спрямування в закладах загальної середньої освіти.

Дослідження теми в наукових джерелах. Проблема духовно-морального виховання привертала увагу видатних педагогів і психологів (К. Ушинський, Я. Коменський, В. Караковський, Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, І. Харламов, Л. Рєгуш та ін.). Духовно-моральне виховання є першочерговим завданням сучасної системи освіти в Україні – відповідно до запитів українського суспільства. Складний і багатоплановий процес духовно-морального виховання перебуває у фокусі уваги сучасних вчених (І. Бех [1], В. Жуковський [8], К. Журба [9], І. Сіданіч [13;15-16], Г. Шевченко [17] та ін.), які розробляють теоретично-методологічне підґрунтя для практиків у формуванні ними особистостей із високим рівнем цінностей, моральності, духовної культури. У формувальних процесах слід орієнтуватися і на сучасні суспільні вимоги до системи освіти – з огляду на виклики сьогодення, – в контексті цього оригінальним бацитом дослідження Л. Кондрацької [10]. Вчена наголошує: «Ось чому у вирішенні проблеми побудови культури миру основний акцент зроблено на освіту, зокрема освіту в душі миру (миротворчу) як освіту майбутнього» [10, с.120].

Отже, освіті надається першочергова роль у формуванні духовної особистості, а тому проблема перебуває в полі уваги сучасних науковців і практиків, які дискутують на сторінках наукових видань відповідної тематики [7].

Базою і орієнтиром для практиків є державні стандарти. Державний стандарт базової середньої освіти (далі – Державний стандарт) визначає для соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі (далі – СЗОГ) орієнтовний зміст і вимоги до результатів навчання – галузевих (предметних) і ключових компетентностей, а також наскрізних умінь.

Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти передбачає, що СЗОГ реалізується через обов'язковий інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» у поєднанні з одним із навчальних курсів за вибором: «Духовність і мораль у житті людини і суспільства», «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль у житті людини і суспільства». Оскільки СЗОГ є цілісною як за змістом, так і за очікуваними результатами навчання, зазначені курси взаємоузгоджені та не дублюють один одного.

СЗОГ у розрізі навчальних курсів за вибором у 5 класі представлена різними модельними навчальними програмами, серед них «Духовність і мораль в житті людини і суспільства. 5–6 класи» (авт. Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Гришук Д. Г., Губеня І. І., Лахман Н. М.) [11], яка є обов'язково-вибірковим предметом СЗОГ, спрямованим на формування духовних і моральних цінностей і життєвих орієнтирів особистості, розкриття змісту духовності і моралі, розвиток пізнавального й емоційного інтересу учнів до вивчення курсу, розкриття особливостей і цінностей духовної і моральної поведінки особистості в сім'ї, класі, громаді, державі, природі і формування відповідних духовних і моральних компетентностей (*Примітка:* під час створення освітньої програми закладів загальної середньої освіти вчителі предметів етики і моралі можуть обґрунтувати необхідність виокремлення змісту СЗОГ у цих закладах, що реалізується предметами і курсами інваріантної та варіативної складових навчального плану освітньої програми закладу).

Водночас, формування в учнів духовно-моральних основ життя людини і суспільства на основі зазначеної вище модельної програми потребує навчально-методичного забезпечення, яке було розроблене автором статті у складі авторського колективу – його презентування та розкриття особливостей упровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти складає **мету даної статті**. Додатково автор ставив завдання стисло описати зміст навчання за цією програмою в 5 і 6 класах НУШ.

Модельна навчальна програма СЗОГ «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» для 5–6 класів закладів загальної середньої освіти (автори Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Гришук Д. Г., Губеня І. І., Лахман Н. М.) [11]. Програмою пропонується дворічний курс (5–6 класи), який має стати основою для духовних і моральних знань, розвитку учнівських умінь і навичок, а також передбачає широке поєднання формування світогляду і здатності та готовності застосовувати відповідний комплекс знань і методів для пояснення світу людини і природи; набуття досвіду дослідження духовності й моралі та формулювання доказових висновків на основі отриманої інформації; розуміння змін, зумовлених людською діяльністю; відповідальність за наслідки такої діяльності; розвиток здатності визначати й оцінювати власні потреби та ресурси для розвитку компетентностей, застосовувати різні способи їх розвитку, знаходити можливості для навчання та саморозвитку; спроможність навчатися і працювати самостійно та в колективі, організовувати своє навчання, оцінювати його, ділитися його результатами з іншими, шукати підтримки, коли вона потрібна, гідно поводитися в різних колективах і ситуаціях.

Даний курс можуть викладати: педагог, який працює з предметами СЗОГ; класний керівник або учитель-предметник (за умови проходження відповідного навчання).

Відповідно до Типового навчального плану для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти і Типової освітньої програми для цих же класів, затвердженої наказом МОН України від 19.02.2021 № 235, навчальне навантаження на тиждень для вивчення зазначеного курсу передбачає 0,5 годин. Тож це може бути 1 година на два тижні або викладання щотижня упродовж одного семестру (рекомендовано саме в першому семестрі, враховуючи адаптаційну спрямованість предмета). Однак рішенням педагогічної ради закладу може бути визначено й більшу кількість годин. У модельній навчальній програмі відсутній розподіл навчальних годин за розділами – це може здійснювати вчитель самостійно.

Основними засобами реалізації програми є створене нами у складі команди фахівців навчально-методичне забезпечення. Розглянемо його.

Для учнів 5 класу:

• *Духовні й моральні основи в житті людини : навчальний посібник для учнів 5 класів закладів загальної середньої освіти / Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Рогова О. Г, Гришук Д. Г, Губеня І. І., Лахман Н. М., Мудрик Л. Є., Черепова І. В. Київ, 2023. 104 с. [3].* Даний посібник допомагає здобувачам освіти знайти відповіді на запитання: як виник навколишній світ і як він улаштований, як виникла людина і чим вона керується у повсякденному житті, що означають поняття «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання»; чи можна стверджувати, що серце людини – це поле битви між добром і злом; яке золоте правило життя в людському суспільстві; що таке слухняність і непослух і яка різниця між правдивістю та обманом; які наслідки працелюбності та лінощів; що потрібно вибирати у своєму житті: сміливість чи боягузтво; що притаманно для щедрості й захланності та чим відрізняються люди, яким властива погорда і скромність; які наслідки гніву та прощення і що таке егоїзм і жертвовність; як впливають любов і ненависть на життя людини? Найважливіший матеріал за темою уроку для зручності подаються в рубриках «ТОПінформація». Життєві історії, над якими варто замислитися та обговорити, проаналізувати і продовжити. Посібник базується на здобутках філософської, психологічної, педагогічної та культурологічної наук, забезпечує утвердження духовності й моралі, людської гідності, милосердя й доброти, чесності та справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, здатності до конструктивної взаємодії учнів між собою та з дорослими; формування у здобувачів освіти активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання, традицій, мови з урахуванням вікових особливостей п'ятикласників.

Засвоєння змісту курсу передбачено у різновидах активностей для 5-ти класників. Щоб добре орієнтуватися в посібнику, його головні персонажі – Богдан і Софія – пропонують учням звертати увагу на умовні позначення: завдання (бліцзавдання, артзавдання, медіазавдання та ін.); коло обговорення (завдання для групи учасників, дебати юних філософів, мозковий штурм та ін.); у пошуках сенсу (теми для розмірковування); Pro – contra (завдання, виконуючи яке, потрібно обрати позицію «за» або «проти»). Від імені персонажів учням пропонуються різноманітні завдання. Їх цінність полягає в тому, що вони пропонують учням запитання на обмірковування, висловлення своєї думки та надають стимули для пізнання у вигляді цікавих історій і мотивуючих запрошень поспілкуватися, подискутувати, обговорити важливі проблеми у парах, групах. Для закріплення вивченого автори розробили квести та інші форми. Посібник має медіапідтримку – учням достатньо пройти за QR-посиланнями в ньому.

• *Духовність і мораль у житті людини та суспільства : навчальний посібник : зошит для 5 класу / Л. Є. Кучма, Г. С. Самолюк, М. Р. Мачужак та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2022. 40 с. [5].* Зошит розроблено до навчального посібника і доповнює його. Тут до кожного уроку містяться пізнавальні завдання: намалювати, описати, охарактеризувати, придумати, продовжити, поміряти тощо. Наприклад:

Завдання 1 (робота у групах): I група – виготовте лепбук (книжку) чи колаж “Виникнення світу” (на вибір). II група – підготуйте добірку віршів про красу рідного краю. III група – влаштуйте в класі виставку малюнків на тему «Гармонія у світі». Пригадайте, яку добру справу ви зробили учора, сьогодні чи кілька днів тому. Напишіть про неї.

Завдання 2 (робота у групах): I група – у пелюстках квітки напишіть риси доброї людини. II група – у пелюстках квітки напишіть риси злої людини. Якою людиною ви хотіли б бути. Чому? Чи легко у світі живеться добрій людині – обґрунтуйте свою думку.

Для вчителів, які працюють з учнями 5 класу, розроблено:

• *Духовність і мораль в житті людини і суспільства : Конспекти уроків. 5 клас / Л. Мудрик, Г. Самолюк, Н. Жаровська, І. Підгорняк. Тернопіль : Мандрівець, 2022. 80 с. [2].* Цей методичний посібник допоможе учителю оптимізувати процес підготовки до уроків, урізноманітнити діяльність п'ятикласників під час вивчення курсу.

Для учнів 6 класу:

• *Духовні і моральні основи в житті суспільства : навчальний посібник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / І. Л. Сіданіч, О. Г. Рогова, Є. А. Сурело, Н. М. Лахман. Київ, 2023. 112 с. [4].*

Зміст навчального посібника охоплює усі розділи програми для 6 класу, як-от: «Духовні та моральні взаємини в сім'ї», «Духовні та моральні засади шкільного життя», «Духовні та моральні основи життя в громаді», «Духовні та моральні засади ставлення до природи». Під час їх опанування учні з'ясовують, чому сім'я – найкраще місце для розвитку дитини; на яких засадах будується шкільне життя; чи знають діти історію і культуру громади, примножують її надбання та захищають цінності громади; чи усвідомлюють себе частинкою довкілля; що означають поняття «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання», що вони означають і чому такі важливі для життя людини в суспільстві.

Організація навчання передбачає моделювання проблемних життєвих ситуацій у родині, громаді, суспільстві та навколишньому середовищі, надає можливості розкривати їх на основі духовності та моралі, уможливорює формування зразків високоморальної суспільної поведінки. На кожному уроці пропонуються практичні завдання. Як і в 5-му класі, головні герої навчального посібника Богдан та Софія пропонують шестикласникам цікаву подорож сторінками цієї книги. Разом з персонажами учні розбираються, як у людському суспільстві все організовано й упорядковано, знаходять відповіді на запитання: за якими правилами живуть люди і що відбувається, коли їх порушують. Як виникли правила, хто їх запропонував та ін. Численні ситуації і завдання спонукають 6-ти класників

розмірковувати: чому сім'я – найкраще місце для розвитку дитини; на яких засадах будеться шкільне життя; чи знаєте ви історію і культуру громади, чи вмієте примножити її надбання та захистити цінності громади; чи усвідомлюєте ви себе частинкою довкілля; що означають поняття «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання» та ін.

• *Духовні і моральні основи в житті суспільства : зошит для 6 класу / І. Л. Сіданіч, О.Г. Рогова, Є.А. Сурело. Київ. 2023 р. 86 (1 дод) с. [6].* Більше практичних завдань для самостійного і групового виконання з однокласниками вміщено в цьому зошиті.

Для вчителів, які працюють з учнями 6 класу, розроблено:

• *Духовні і моральні основи в житті суспільства : методичний посібник. 6 клас ЗЗСО / Сіданіч І. Л., Рогова О. Г., Сурело Є. А. Київ, 2023. 185 с. [14].* Цей методичний посібник призначено для вчителя і слугує йому допомогою у підготовці до уроків і їх проведенні. Цінними є критерії оцінювання навчальних досягнень учнів, розробки уроків (плани-конспекти), методичні рекомендації щодо роботи за підручником, а також структуровані плани-конспекти уроків.

Під час навчання учнів пропонується використовувати *форми і методи активного навчання* (тренінги, дискусії, ділові ігри, кейс-стаді та ін.) – наживо та з допомогою різних онлайн-інструментів (у разі дистанційного навчання). Саме ці форми допоможуть учням опрацьовувати тексти і зображення в навчальному посібнику. Щоб заохотити школярів до *роботи з текстом*, можна придумати безліч цікавих завдань: коментування; виправлення помилок; вставлення пропущених слів; продовження речення; створення та дешифрування тексту та ін. У *роботі із зображеннями* запропонуйте учням розгадати цікаві головоломки чи ребуси, коментування чи «озвучування» зображення. Цікавою формою для учнів є проєкт, оскільки в навчанні дотримуємося принципу: мінімум теорії – максимум дослідництва та творчості.

Під час викладання курсу педагогам рекомендується застосовувати *методи*,

які допомагають активізувати учнів: ситуативні завдання, рольові ігри, проєктна діяльність, уявні екскурсії тощо.

Результатами опанування курсу «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» учнями 5–6 класів буде їхня готовність застосовувати й пояснювати духовно-етичні поняття та терміни; виявляти творчий підхід у розв'язанні ситуативних завдань, оперуючи набутими знаннями й уміннями; моделювати ситуації морально-етичного змісту, проявляючи гнучкість і мобільність; здатність попереджувати й вирішувати конфлікти; оцінити рівень власної підготовки та підготовки інших учнів з курсу та ін.

Висновки. Розроблений курс для учнів 5–6 класів «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» сприяє набуттю здобувачами освіти загальнолюдського досвіду духовності й моралі в діалогах з вчителем про зародження життя, про вічні питання буття, які протягом тривалого періоду стояли і стоять перед людиною, та допоможе учням розібратися в природі духовних і моральних цінностей, які утворюють стрижень духовності і культури, зрозуміти духовну основу й норми існування в суспільстві. Концентруючи в собі духовно-моральний досвід минулих поколінь і вироблені протягом всієї людської історії духовні й моральні закони, курс «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» робить їх надбанням кожного нового покоління. Це дозволяє здобувачам освіти в результаті його вивчення опановувати цінності і вносити зміни у власну життєдіяльність.

Курс реалізується розробленим навчально-методичним забезпеченням (навчальні посібники і зошити для учнів, методичні посібники для вчителів), що дозволяє вчителям системно й послідовно організовувати освітній процес, спрямовувати учнів 5–6 класів пізнавати культуру духовного життя й робити його частиною своєї життєдіяльності.

Перспективними вважаємо розробку й апробацію на практиці форм і методів роботи з учнями, які б максимально формували духовні цінності молодих українців – з огляду на війну в Україні 2022–2024 рр.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

- Бех І. Духовне становлення особистості: сучасні виховні реалії. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-1-4-15>
- Духовність і мораль в житті людини і суспільства : конспекти уроків. 5 клас / Л. Мудрик, Г. Самолюк, Н. Жаровська, І. Підгорняк. Тернопіль : Мандрівець, 2022. 80 с.
- Духовні і моральні основи в житті людини : навчальний посібник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / В. М. Жуковський, І. Л. Сіданіч, О. Г. Рогова та ін. Київ, 2023. 112 с.
- Духовні і моральні основи в житті суспільства: навчальний посібник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / І. Л. Сіданіч, О. Г. Рогова, Є. А. Сурело, Н. М. Лахман. Київ, 2023. 112 с.
- Духовність і мораль у житті людини та суспільства : навчальний посібник : зошит для 5 класу / Л. Є. Кучма, Г. С. Самолюк, М. Р. Мачужак та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2022. 40 с.
- Духовні і моральні основи в житті суспільства : зошит для 6 класу / І. Л. Сіданіч, О. Г. Рогова, Є. А. Сурело. Київ, 2023 р. 86 (1 дод) с.
- Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. праць. Вип. 3 (107). Київ, 2023. 224 с.
- Жуковський В. М. Духовно-моральні знання вчителя – основа національного відродження України за умов сучасних цивілізаційних змін. *Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія* / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 262–279.
- Журба К. Виховання духовної культури у підлітків : метод. рек. Київ : ТОВ «Інфодрук», 2004. 114 с.
- Кондрацька Л. А. Культура миру : духовний вимір освіти майбутнього. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. Вип. 1 (103). Київ, 2022. С. 119–130.
- Модельна навчальна програма «Духовність і мораль в житті людини і суспільства». 5–6 класи. Для закладів загальної середньої освіти / Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Гришук Д. Г., Губеня І. І., Лахман Н. М. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/86383/>
- Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія / І. Д. Бех. Київ – Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
- Сіданіч І. Л. Педагогічні практики розкриття духовного потенціалу майбутніх фахівців освітнього менеджменту. *Наукові перспективи*. № 4(10) 2021. С. 350–360. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-4\(10\)-350-360](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-4(10)-350-360)
- Сіданіч І. Л., Рогова О. Г., Сурело Є. А. Духовні та моральні основи в житті суспільства : методичний посібник. 6 клас ЗЗСО. Київ, 2023. 185 с.
- Сіданіч І. Л. Стан і перспективи духовно-морального виховання здобувачів освіти в Новій українській школі. *Збірник тез Міжнародної науково-практичної онлайн конференції «Школа синергії освіти і духовності: нові виклики, тренди і можливості»* (29.11. 2021 р.). URL: <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp>
- Сіданіч І. Л. Управління підготовкою майбутніх викладачів християнської педаго-

гіки у вищій школі. *Electronic journal «The theory and methods of educational management»*, Edit. 2(16), 2015. [Електронний ресурс]. URL: <http://umo.edu.ua/katalogh-vidanj/electronic-journal-the-theory-and-methods-of-educational-management-edition-2-16-2015>

17. Шевченко Г. П. Духовність особистості у вимірах культури, виховання та освіти. Київ : Педагогічна думка, 2017. 210 с.

References:

1. Bekh, I. (2019). Dukhovne stanovlennia osobystosti: suchasni vykhovni realii [Spiritual development of personality: Modern educational realities]. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-1-4-15>
2. Mudryk, L., Samoliuk, H., Zharovska, N., & Pidhorniak, I. (2022). Dukhovnist i moral v zhytti liudyny i suspilstva. Konspekty urokiv. 5 klas [Spirituality and morality in the life of a person and society. Lesson notes. 5th grade]. Ternopil: Mandrivets.
3. Zhukovskiy, V. M., Sidanich, I. L., & Rohova, O. H. (2023). Dukhovni i moralni osnovy v zhytti liudyny: navchalnyi posibnyk dlia 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Spiritual and moral foundations in human life: Handbook for the 5th grade of institutions of general secondary education]. Kyiv.
4. Sidanich, I. L., Rohova, O. H., Surelo, Ye. A., & Lakhman, N. M. (2023). Dukhovni i moralni osnovy v zhytti suspilstva: navchalnyi posibnyk dlia 6 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Spiritual and moral foundations in the life of society: Handbook for the 6th grade of institutions of general secondary education]. Kyiv.
5. Kuchma, L. Ye., Samoliuk, H. S., & Machuzhak, M. R. (2022). Dukhovnist i moral u zhytti liudyny ta suspilstva: Zoshyt dlia 5 klasu [Spirituality and morality in the life of a person and society: Notebook for the 5th grade]. Ternopil: Mandrivets.
6. Sidanich, I. L., Rohova, O. H., Surelo, Ye. A. (2023). Dukhovni i moralni osnovy v zhytti suspilstva: Zoshyt dlia 6 klasu [Spiritual and moral foundations in the life of society: Notebook for the 6th grade]. Kyiv.
7. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Spirituality of the individual: methodology, theory and practice]. (2023). Vol. 3(107).
8. Zhukovskiy, V. M. (2014). Dukhovno-moralni znannia vchytelia – osnova natsionalnoho vidrozhennia Ukrainy za umov suchasnykh tsyvilizatsiinykh zmin [Spiritual and moral knowledge of the teacher is the basis of the national revival of Ukraine under the conditions of modern civilizational changes]. O. A. Dubaseniuk (Ed.), *Profesiina pedahohichna osvita: stanovlennia i rozvytok pedahohichnoho znannia* (pp. 262-279). Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka.
9. Zhurba, K. (2004). Vychovannia dukhovnoi kultury u pidlitkiv [Education of spiritual culture among teenagers]. Kyiv: TOV "Infodruk".
10. Kondratska, L. A. (2022). Kultura myru: dukhovnyi vymir osvity maibutnoho [Culture of peace: The spiritual dimension of future

education]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 1(103), 119-130.

11. Zhukovskiy, V. M., Sidanich, I. L., Hryshchuk, D. H., Hubenia, I. I., & Lakhman, N. M. (2022). Modelna navchalna prohrama «Dukhovnist i moral v zhytti liudyny i suspilstva». 5-6 klasy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model educational program "Spirituality and Morality in Human Life and Society" for institutions of general secondary education. 5th-6th Grades. Retrieved from <https://osvita.ua/school/program-program-5-9/86383/>

12. Bekh, I. D. (2018). Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti [Personality on the way to spiritual values]. Kyiv – Chernivtsi: Bukrek.

13. Sidanich, I. L. (2021). Pedahohichni praktyky rozkryttia dukhovnoho potentsialu maibutnikh fakhivtsiv osvithnoho menedzhmentu [Pedagogical practices of revealing the spiritual potential of future specialists in educational management]. *Naukovi perspektyvy*, 4(10), 350-360. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-4\(10\)-350-360](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-4(10)-350-360)

14. Sidanich, I. L., Rohova, O. H., & Surelo, Ye. A. (2023). Dukhovni ta moralni osnovy v zhytti suspilstva. Metodychnyi posibnyk dlia 6 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Spiritual and moral foundations in the life of society. Handbook for the 6th grade of institutions of general secondary education]. Kyiv.

15. Sidanich, I. L. (2021). Stan i perspektyvy dukhovno-moralnoho vykhovannia zdobuvachiv osvity v Novii ukrainskii shkoli [State and prospects of spiritual and moral education of students in the New Ukrainian School]. *Shkola synerhii osvity i dukhovnosti: novi vyklyky, trendy i mozhlyvosti: Proceedings of International Scientific and Practical Online Conference*, November 29. Retrieved from <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp>

16. Sidanich, I. L. (2015). Upravlinnia pidhotovkoiu maibutnikh vykladachiv khrystyianskoi pedahohiky u vyschii shkoli [Management of the training of future teachers of Christian pedagogy in higher education]. *Theory and Methods of Educational Management*, 2(16). Retrieved from <http://umo.edu.ua/katalogh-vidanj/electronic-journal-the-theory-and-methods-of-educational-management-edition-2-16-2015>

17. Shevchenko, H. P. (2017). Dukhovnist osobystosti u vymirakh kultury, vykhovannia ta osvity [Spirituality of the individual in the dimensions of culture and education]. Kyiv: Vydavnytstvo "Pedahohichna dumka".

Iryna Leonidovna Sidanich, Doctor of Sciences in Pedagogy, professor, Head of Department of Pedagogy, Administration and special education Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management», Kyiv, Ukraine, 2363395@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-2992-3808>

Mastering the culture of spiritual life with 5-6 grade students: Educational and methodological support

The question of education of students' spirituality and morality within the educational process of institutions of secondary education becomes crucial in the context of the general issue of forming spirituality and morality in individuals.

The article presents educational and methodological support for implementing the model educational program "Spirituality and Morality in Human Life and Society. Grades 5-6", prepared by the author's team (Zhukovskiy V. M., Sidanich I. L., Hryshchuk D. H., Hubenia I. I., Lakhman N. M.). The mentioned program aims to familiarize students of grades 5-6 of the New Ukrainian School with spiritual culture and morality, contributing to forming spiritual and moral values that constitute the core of spirituality and culture in a democratic society.

The content of teaching students in grades 5-6 is disclosed, which guides students to explore the culture of spiritual life and integrate it into their daily activities. To optimize teaching organization and achieve effective results, the author specifies and describes developed educational materials for students of grades 5-6 and teachers and their orientations. Educational materials for students of grades 5-6 are based on achievements in philosophical, psychological, pedagogical, and cultural studies, ensuring the affirmation of spirituality and morality, human dignity, mercy and kindness, honesty and justice, empathy, mutual respect, and assistance, respect for human rights and freedoms, ability to interact among students and with adults constructively; shaping active citizenship, patriotism, respect for the cultural values of the Ukrainian people, their historical and cultural heritage, traditions, and language, taking into account the age-related characteristics of fifth graders.

Workbooks complement educational materials containing cognitive tasks: drawing, describing, characterizing, inventing, and extending. Learning the course content is provided through various activities for 5-6 graders. During teaching, students are encouraged to use forms of active learning (training, discussions, business games, case studies) – both in person and with the help of various online tools (in the case of distance learning). Teachers are recommended to apply methods that help stimulate students to activate students, such as situational tasks, role-playing games, project activities, and imaginary excursions.

Keywords: *model educational program "Spirituality and Morality in Human Life and Society. Grades 5-6", educational and methodological support, organizing ethics and morality education, culture of spiritual life, 5-6 grade students.*

Стаття надійшла до редакції 20.02.2024 р.